

- Шведовой. – 20-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1988. – 736 с.
9. Словарь-справочник по социальной работе / Е.И. Холостова. – М.: Юрист, 1997. – 419 с.
  10. Словарь педагогических терминов. Т. 2. / С.Л.Ткачев. – СПб., 1935. – 276 с.
  11. Тарасов И. Т. Учебник науки полицейского права. Вып. 1, № 9 / И.Т. Тарасов/ – Москва: Высочайшее утверждение Товарищество „Печатня С.П.Яковлева”, 1891. – 79 с.
  12. Український форум благодійників. Результати опитування „Благодійність в Україні в умовах кризи” 1-10 квітня 2009 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ufb.org.ua/events/1082.html>
  13. Центр філантропії. Результати загальнонаціонального опитування „Благодійна Україна: практика та ставлення населення України до благодійництва”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philanthropy>

The article analyzes the nature of the concept of „charity”, the historical development of philanthropy, the state and prospects of philanthropy in Ukraine.

Keywords: charity, philanthropy, charity, charitable foundations. Вик. org.ua/filestorage/File/Survey.pdf.

Отримано 25.2.2012

УДК 37.013.42: 349.3

О.В. Сватенков

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ "ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ" У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз підходів до визначення понять "захист", "соціальний захист", "соціально-правовий захист", "соціальний захист дитинства", "захист прав клієнта", "соціально-педагогічний захист" та запропоновано на цій основі нове розуміння змісту поняття "захист прав дитини".

Ключові слова: захист, соціальний захист, соціально-правовий захист, захист прав дитини.

Актуальність проблеми. У сучасних соціокультурних та політико-економічних умовах проблема захисту прав дітей набуває все більшої актуальності. Це пов'язане з цілим комплексом явищ та факторів, що існують в українському суспільстві: відсутністю чітких культурних та ціннісних ідеалів, ослабленням та зниженням значимості інституту сім'ї, зменшенням ролі освітніх закладів у вихованні підростаючого покоління тощо. Наслідком такого становища є поширення серед дітей та молоді різних форм девіантної поведінки, зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшення дітей, які потребують соціального захисту.

В Україні діяльність, спрямована на подолання зазначених проблем, здійснюється як на науково-теоретичному, так і на практичному рівнях. Зокрема, в останнє десятиріччя розбудовується система соціального захисту прав дітей. Вона включає в себе, з одного боку, постійне удосконалення нормативно-правової бази щодо соціального захисту дитинства, а з іншого – створення розгалуженої мережі закладів, діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики у цій сфері.

Аналіз стану розробки проблеми. На науково-теоретичному рівні відбувається постійна розробка та пошук нових форм, методів та засобів здійснення соціального захисту дитинства, дослідження умов оптимізації їх використання у різних соціокультурних умовах. Так, загальним теоретичним основам здійснення соціального захисту присвячені праці В. Варивдіна, О.Зайця, І. Зверєвої, Г.Лактіонової, А. Капської, Т.Піддубної, Ж. Петрочко, В.Тасєєва, М. Шакурової та ін. Проблемі соціально-правового захисту школярів в умовах загальноосвітньої школи присвячені роботи Н. Агаркової, Н.Заверико, О. Караман. Вивченням аспекту формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини займалася Н. Шевченко. Дослідженням особливостей підготовки студентів-майбутніх соціальних педагогів до соціально-правового захисту особистості займалася І. Ковчина.

Враховуючи важливість дитинства для розвитку і становлення особистості, **метою** даної статті є визначення змісту поняття "захист прав дитини" у діяльності соціального педагога.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття "захист" в контексті нашого дослідження доцільно розглянути з позицій юриспруденції, довідкової літератури, а також соціальної педагогіки. Ж.Петрочко, виходячи з аналізу юридичної літератури, робить висновок про те, що "заходи захисту здійснюються у випадку порушення прав для їх відновлення. Це відновлення порушеного суб'єктивного права компетентними органами чи самим суб'єктом цього права" [11].

Заходи профілактики, попередження, недопущення можливих порушень дослідниці відносить до охоронної діяльності.

У той же час слід зазначити, що в українській мові слова "захист" та "охорона" є синонімами, що підтверджується трактуванням "захисту" в сучасному тлумачному словнику української мови, як "1) охорона, заступництво; 2) відстоювання в суді інтересів клієнта" [17, 192]. Відповідно, маємо певну суперечність: у юридичній літературі зміст понять "охорона" та "захист" відрізняються, а у тлумачному словнику "охорона" є одним із трактувань поняття "захист". Розв'язання даної суперечності, як і її поява, пов'язане зі сферою використання самого поняття. Тобто, у юридичній сфері сутність захисту зводиться до відстоювання порушених прав у суді, що підтверджується як Ж. Петрочко, так і тлумачним словником. Проте у соціальній педагогіці зміст поняття "захист" є ширшим і визначається межами компетенції соціального педагога у виконанні ним охоронно-захисної функції. Її сутність полягає у захисті конституційних прав і свобод особистості, законних інтересів дитини; допомозі в оформленні необхідних для відновлення соціального статусу документів; соціально-педагогічній роботі з сім'ями, де є насильство щодо їх членів [10, 321].

Для глибшого розуміння змісту поняття "захист" у соціальній педагогіці звернемося до результатів теоретичного дослідження, здійсненого Т. Лодкіною [6, 6]. Науковець, спираючись на аналіз довідкових видань та словників, виділяє наступні, важливі для соціальної педагогіки, значення поняття "захист": спосіб збереження життя; спосіб повноцінного розвитку можливостей (створення відповідних умов); охорона від посягань, ворожих дій (у цьому сенсі поняття "захист" виступає як засіб психологічної, фізичної та душевної охорони, заступництво); відстоювання інтересів, прав, свобод (захист у суді, захист прав працівника профспілкою, закон як захист прав та свобод громадян); відстоювання своїх переконань, поглядів, досліджень; вольовий, інтелектуальний акт; універсальний засіб психологічної адаптації, регулятивна система стабілізації особистості (психологічний захист).

Таким чином, поняття "захист" у широкому розумінні є діяльністю соціального педагога, спрямованою на створення умов для повноцінного розвитку можливостей клієнта. У вузькому – охорона, сприяння реалізації та відстоювання прав і свобод клієнта, представництво його інтересів у суді.

Відповідно, соціальний захист можна розглядати у юридичному та соціально-педагогічному аспектах. Виходячи із розуміння сутності поняття "захист" у юридичній літературі, можна сказати, що у цьому

аспекті він буде спрямований на відстоювання прав та інтересів клієнта у суді і може розглядатися як соціально-правовий захист.

І.Зверева та Ж.Петрочко під соціально-правовим захистом розуміють "систему соціальних, правових та економічних заходів і гарантій, які реалізують державні та недержавні організації, спрямовані на виявлення, попередження та нейтралізацію впливу на життєдіяльність людини негативних чинників (соціальних ризиків) з метою дотримання прав людини, забезпечення гідних умов та рівня життя кожного члена суспільства" [3, 44; 15, 272]. Тобто, соціально-правовий захист – це система заходів, які сприятимуть "реалізації основних прав завдяки створенню належних соціально прийнятних умов для життя" [там же]. Основою такої діяльності є нормативно-правові документи, в яких закріплені права людини.

Зокрема, право громадян на соціальний захист закріплене у статті 46 Конституції України і "включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом" [4]. Таким чином, зміст соціального захисту зводиться до системи соціального забезпечення, яка "створюється і функціонує в державі для захисту населення від соціальних ризиків" [12, 61].

Зміст соціального забезпечення полягає у дотриманні мінімальних стандартів для усіх громадян. Сюди можна віднести, в першу чергу, встановлені державою мінімальні розміри заробітної плати, пенсій, стипендій та інших виплат громадянам; мінімальні стандарти щодо одягу та харчування тощо. Отже, можна сказати, що у нормативно-правових документах наводиться третій аспект соціального захисту – соціально-економічний. Його здійснення в цьому аспекті полягає у забезпеченні мінімальних умов для життя людини, яка постраждала від соціальних ризиків.

У науковій літературі під соціальними ризиками розуміють "закріплену законодавством та визнану суспільством як суспільно значущу обставину об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення та не можуть самотійно її уникнути" [10, 61]. Виділяють такі соціальні ризики: непрацездатність, безробіття, малозабезпеченість, втрата годувальника.

Відповідно до соціальних ризиків, від наслідків яких постраждала особа, виділяють: соціальний захист осіб похилого віку, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, осіб з обмеженими можливостями та інші категорії.

Саме поняття соціальних ризиків є ключовим для визначення соціального захисту у юриспруденції. Так, Є. Хапланова вважає, що соціальний захист слід розглядати в широкому та вузькому смислі. У широкому смислі, дослідниця під ним розуміє "діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав людини і громадянина" [19, 435]. Під соціальним захистом у вузькому смислі Є.Хапланова розуміє "сукупність нормативно закріплених гарантій, спрямованих на вирівнювання положення громадян з іншими членами суспільства у випадках настання соціальних ризиків" [там же].

О.Мачульська та Ж.Горбачова також виділяють два аспекти поняття "соціальний захист": у широкому сенсі під ним розуміють "діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, на виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, на створення умов для самовизначення і утвердження в житті" [8, 3]. У вузькому – "сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально-прийняттого рівня життя" [там же].

І.Сирота розглядає "соціальний захист" як функцію держави та визначає його як комплекс заходів матеріальної підтримки непрацевдатних, найменш захищених громадян [14, 10].

Розкриваючи зміст соціального захисту, В.Шайхатдинов вважає, що він "охоплює діяльність держави й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств по створенню сприятливого для людини навколишнього середовища, охороні материнства і дитинства, наданню допомоги родині, охороні здоров'я громадян, професійній підготовці громадян, забезпеченню зайнятості населення, охороні праці, регулюванню заробітної плати і доходів населення, забезпеченню громадян житлом, регулюванню права власності громадян, матеріальному обслуговуванню і забезпеченню непрацевдатних і інших нужденних у соціальній підтримці громадян" [20, 5].

У педагогічній літературі також знаходимо кілька підходів до визначення поняття "соціальний захист" та тлумачення його змісту.

Ф. Мустаєва під соціальним захистом в широкому смислі розуміє "систему соціальних стосунків, при яких індивід здатен самостійно піклуватися про себе, створити умови для життєдіяльності своїх дітей" [9, 236]. У вузькому смислі, під соціальним захистом дослідниця розуміє "соціальну політику держави, яка прагне адміністративними заходами забезпечити задовільне, або хоча б достатнє існування тим групам населення, які знаходяться в особливо складному положенні і не здатні без зовнішньої підтримки покращити його" [там же].

Розкриваючи зміст соціального захисту молоді, Ф.Мустаєва виділяє чотири основні напрями, а саме [9, 258-260]:

1. Соціальний захист процесу формування та розвитку особистості молодшої людини.

2. Соціальний захист середовища формування та розвитку особистості.

3. Захист прав молодшої людини.

4. Цільовий соціальний захист.

Л. Кальченко визначає соціальний захист як "комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища; система юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків" [10, 58]. Сутність соціального захисту у соціально-педагогічному аспекті дослідниця вбачає у "діяльності, що інтегрує зусилля суб'єктів та об'єктів впливу і спрямована на актуалізацію механізмів підвищення ефективності процесу соціального захисту, гарантію та забезпечення порушених прав" [там же].

Російський науковець Р.Корнюшина під соціальним захистом розуміє "сукупність законодавчо встановлених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та закладів, які забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримання життя різних верств та груп населення, перш за все, соціально незахищених" [5, 26].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що "соціальний захист" – це діяльність державних та громадських установ і організацій, спрямована на захист прав громадян, порушених внаслідок негативного впливу соціальних ризиків, у різних сферах життєдіяльності: соціальній, економічній, фінансовій, трудовій та ін.

Далі розглянемо поняття "соціальний захист дитинства", яке слід виділити окремо, оскільки внаслідок певних причин дитина не може бути об'єктом соціального захисту від негативних наслідків дії зазначених вище соціальних ризиків.

У нормативно-правових документах, які спрямовані на захист прав та інтересів дітей, зокрема, у Законі України *"Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"*, закріплено наступне визначення поняття "соціальний захист": "система заходів, спрямованих на відновлення зовнішніх соціально-економічних, політичних, медико-екологічних, правових, психолого-педагогічних умов, які забезпечують на сучасному рівні виживання і розвиток дітей, подолання ситуації, коли дії окремих осіб чи інститутів здійснюють безпосередню шкоду здоров'ю, психічному, моральному, інтелектуальному розвитку дитини" [2].

Російський дослідник Є. Рибінський визначає зміст та сутність поняття "соціальний захист дитинства" як один із напрямів соціальної політики держави; сутність якого полягає у подоланні негативних тенденцій та стабілізації становища дітей, у формуванні позитивних змін ставлення держави та суспільства до дітей, у створенні реальних передумов для подальшої позитивної динаміки процесів життєдіяльності дітей [13].

Як захист від соціальних ризиків шляхом комплексного сприяння дитині з боку держави у вирішенні різноманітних проблем, "соціальний захист" розуміє В. Тасєєв [18, 58].

Таким чином, соціальний захист дитинства спрямований на подолання негативних наслідків дії соціальних ризиків, унікальних саме для дитячого віку. Першим із можливих у цьому контексті є сирітство, як біологічне так і соціальне. "Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", під яким розуміють "комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки; система принципів, мір і заходів, вироблених міжнародною і державною політикою, підтриманих неурядовими організаціями і громадською спільнотою у створенні та оптимізації умов проживання і розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою допомоги подолання їм життєвої кризи, матеріальної підтримки і підвищення якості життя в інтересах самої дитини і суспільства" [16, 435].

У науковій літературі [1; 7; 9; 10; 15] ми знаходимо кілька видових, але не тотожних поняттю "соціальний захист", понять, а саме: "захист прав клієнта" та "соціально-педагогічний захист".

Б. МакГоуен визначає поняття "захист прав клієнта" як "зацікавлене посередництво від імені індивідуального клієнта або групи клієнтів при відстоюванні їх прав на отримання послуг, ресурсів, соціальних виплат в одній або ж кількох відповідних державних установах" [7, 304].

Н. Заверико визначає соціально-педагогічний захист як "комплекс впливів і заходів, що забезпечує реалізацію прав особистості дитини, гарантованих Конституцією і Конвенцією ООН про права дитини" [1, 83].

Окремо І. Зверєва та Ж. Петрочко виділяють соціально-правовий захист дитинства і визначають його як "комплекс взаємодії державних заходів і зусиль неурядових організацій щодо законодавчого та соціального закріплення прав дітей, в основі яких лежить пріоритет дитини, гарантування особистих та соціальних прав, прав у сім'ї та суспільстві, прав на здоров'я, освіту, повноцінне харчування,

необхідність першочергової уваги до їхнього фізичного і духовного розвитку" [15, 273].

Ж.Петрович визначає наступні завдання соціально-правового захисту дитинства [3, 44]:

- психолого-педагогічна і юридична допомога;
- консультування неповнолітніх і їх батьків;
- контроль за роботою установ та закладів різного типу, де надаються соціальні послуги дітям;
- соціально-медична допомога;
- інформаційно-правова допомога неповнолітнім з питань набуття професії, працевлаштування, реалізації культурних і дозвіллевих потреб тощо.

Також дослідниця виділяє п'ять основних принципів соціально-правового захисту дітей, а саме [там же]:

1. Пріоритет інтересів дитини над інтересами інших.
2. Рівність усіх дітей, незалежно від походження, раси, національності, стану здоров'я; повага до права дітей на свободу думки, об'єднань і мирних зборів.
3. Інтеграцію зусиль усіх соціальних інститутів, покликаних захищати права дітей; колективний аналіз, моделювання здійснення соціально-правового захисту дітей.
4. Гуманність у ставленні до дитини, що передбачає визнання людини: а) соціальною цінністю; б) метою суспільного розвитку; в) вищим критерієм оцінки всіх галузей суспільного життя: економіки, науки, мистецтва тощо.
5. Системність, що охоплює: а) орієнтацію на міждисциплінарність у дослідженнях проблем захисту прав дітей; б) різнобічну оцінку потреб особистості з метою захисту її прав; в) координацію діяльності усіх інституцій щодо забезпечення захисту прав дітей.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що поняття "соціальний захист" є ширшим за інші наведені нами і може включати їх як конкретні напрями роботи соціального педагога.

Виходячи з усього вищесказаного, можна говорити про те, що захист прав дитини є діяльністю державних та громадських установ і організацій, яка спрямована на подолання соціальних ризиків з метою створення умов для повноцінного розвитку дитини, задоволення її потреб та інтересів.

Список використаних джерел

1. Заверико Н.В. Соціально-педагогічний захист прав дітей у загальноосвітньому навчальному закладі / Н.В.Заверико //

- Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: [Зб. наук пр.]; Редкол.: Бех І.Д., Огнев'юк В.О., Кононко О.Л. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 83-86.
2. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні": станом на 05.02.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12>
  3. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: [Навч.-метод. комплекс] / [Авт.-упоряд.: О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський, В.П. Лютий, Ж.В. Петрочко, М.І. та ін.]; за заг. ред.: І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
  4. Конституція України : станом на 08.12.2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
  5. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы: [учеб. пособие] / Р.В.Корнюшина. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2004. – 86 с.
  6. Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Т.В.Лодкина. – [3-е изд., стер.] – М.: Издательский центр "Академия", 2008. – 208 с.
  7. МакГоуэн Б. Защита прав клиента / МакГоуэн Б. // Энциклопедия социальной работы, Т. 1 – С. 302-307.
  8. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения / Е.Е. Мачульская, Ж.А. Горбачева – М., 1998. – 278 с.
  9. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: [Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений] / Ф.А. Мустаева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416 с. – (Серия "Gaudeamus")
  10. Петрочко Ж.В. Основи соціально-правового захисту особистості: навч. посіб. [для студентів спеціальності 6.010105 "Соціальна педагогіка" денної та заочної форми навчання] / Ж.В. Петрочко – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2009. – 320 с.
  11. Петрочко Ж.В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж.В. Петрочко. – Режим доступу: http://psych.kiev.ua/nma-catalog/fla-stat/lang-1/cat_id-10/page-1/num-22.html

12. Поддубная Т.Н. Социальная защита детства в России и за рубежом: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Т.Н. Поддубная. – М.: Издательский центр "Академия", 2008. – 320 с.
13. Рыбинский, Е.М. Управление системой социальной защиты детства. / Е.М. Рыбинский. – М.: Издательский центр "Академия". – 2004.– 150 с.
14. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине / И.М. Сирота –Х.: "Одиссей", 2004. – 384 с.
15. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. І.Д. Зверєвої]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
16. Соціальна педагогіка: словник-довідник / [за заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко]. – Вінниця: Планер – 2009. – 542 с.
17. Сучасний тлумачний словник української мови / [уклад.: Л.П.Олексієнко, О. Л. Шумейко]. – К. : Кобза, 2004. – 544 с.
18. Тасеев В.Б. Социальная защита детства в практике специалиста социальной работы / Тасеев В.Б. // Вестник Самарского государственного университета. – 2006. – №5/2. – С. 54-60. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/SGU/Vestnik_HumN/2006-05-2/hum0605_2_23.pdf
19. Хапланова Є.М. До визначення поняття "соціальний захист осіб похилого віку" [Електронний ресурс] / Є.М. Хапланова // Форум права. – 2008. – №1. – С. 434-438. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08xemopv.pdf>
20. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения России / Шайхатдинов В.Ш. – Екатеринбург, 1996. – 198 с.

The problem of determining the content of the concept of "protection of the rights of the child." The article analyzes the approaches to the definition of such concepts and terms as "protection", "social protection", "social and legal protection", "social protection of children", "protecting the rights of the client," "social-pedagogical protection" and suggested on this basis new understanding of the content of the concept of "protection of the rights of the child."

Keywords: protection, social protection, social and legal protection, protection of child rights.

Отримано 25.2.2012